

Trykkefrihedsskrifter i coffee table-format

| HENRIK HORSTBØLL, ULRIK LANGEN & FREDERIK STJERNFELT:
Grov Konføkt. Tre vilde år med trykkefrihed. 1770-73, I-II, Gyldendal,
København 2020, 513 + 559 s., 499,95 kr.

På Det Kongelige Bibliotek befinder sig en særsamling bestående af 45 bind i oktav og et i kvart med godt 1.000 småskrifter fra perioden 1770-75, hvortil kommer et 47. bind med grafiske tryk, der oprindeligt hørte til samlingen, men nu befinder sig på Frederiksborgmuseet. Det er embedsmanden og litteraten Bolle Villum Luxdorps „Trykkefrihedens Skrifter“, som han løbende indsamlede og til sidst systematisk ordnede og lod smukt indbinde. Samlingen er et samtidshistorisk monument over trykkefrihedstiden, der startede med et brag den 14. september 1770, hvor Christian 6. på Johann Friedrich Struensees foranledning bogstaveligt med et pennestrøg afskaffede forhåndscensuren, der ellers havde være lovpligtig siden reformationen. I det næste års tid var alt tilladt på tryk, hvorefter der gradvis blev strammet op, indtil trykkefriheden i efteråret 1773 de facto blev afskaffet. Det var et enestående eksperiment, der i sin idealisme, radikalitet og uigennemtænkhed er blevet et symbol på Struensee-tiden.

Corona-året 2020 var derfor også 250-året for trykkefriheden, og det blev behørigt fejret med to overdådige bind i coffee table-format med den æggende titel *Grov konføkt. Tre vilde år med trykkefrihed 1770-73* forfattet af professor emeritus i boghistorie (Lunds Universitet) Henrik Horstbøll, professor Ulrik Langen (Saxo-Instituttet, KU) og professor Frederik Stjernfelt (Institut for Kommunikation og Psykologi, Aalborg Universitet), som man uden overdrivelse i denne sammenhæng kan kalde tre tunge drenge. Den glade giver af værket og ikke mindst den arbejdsindsats, der ligger bag, er Carlsbergfondet, der som vanlig er trådt til med midler til løsning af opgaver i hele nationens og forskersamfundets interesse.

Værket har fået en overvældende modtagelse. Den danske historiske Forening har f.eks. udmærket det med prisen „Årets historiske forskningsresultat“,¹ og en engelsk udgave er lige netop udkommet hos De Gruyter Oldenbourg (Ulrik Langen & Frederik Stjernfelt: *The World's First Full Press Freedom. The Radical Experiment of Denmark-Norway 1770-1773* – takket være Carlsbergfondet som open access). Det er let at dele begejstringen. Trykkefrihedstiden som epoke, trykkefrihedsskrifterne som fænomen og det intellektuelle og fysiske miljø, de udfoldede sig i, er nu kortlagt i alle detaljer (sådan føles det i hvert fald!).

¹ Se *Historisk Tidsskrift*, 121:2 (2021), s. 583-584.

Værket lægger ikke kun én synsvinkel ned over materialet, men anskuer det fra flere sider. Og i modsætning til tidligere forskning, der arbejdede impressionistisk eller kun tog fat på udvalgte aspekter, gøres der her et ambitiøst forsøg på en bred og dækkende behandling, der bygger på fortrolighed med det samlede materiale. Dette materiale, dvs. alle trykkefrihedsskrifterne, er ikke kun læst og fordøjet af forfatterne. Det er også fremlagt i en godt 70 sider lang registrant over Luxdorps samling plus andre trykkefrihedsskrifter sidst i værkets andet bind og – sidst, men ikke mindst – digitaliseret både i faksimile og transskription på Det Kongelige Biblioteks hjemmeside, så det er tilgængeligt i sin helhed for den interesserede offentlighed. Man kan roligt sige, at enhver fremtidig beskæftigelse ikke kun med trykkefrihedstiden i snæver forstand, men med Struensee-tiden og dens litterære og politiske offentlighed generelt har fået et nyt udgangspunkt og oplevet et kvantespring i tilgængelighed. Som altid vil kun tiden vise, om de nye muligheder bliver udnyttet, men Horstbøll, Langen & Stjernfelt har dækket et righoldigt bord.

Ved siden af begejstringen bør der dog også være plads til eftertanke og kritik, og der skal derfor i det følgende tages en række punkter op til nærmere drøftelse med særlig vægt på almen relevans.

Disposition

Kaster man et blik på de to tykke binds indholdsfortegnelse, ser alt meget ligefremt ud: Værket er delt op i 40 kapitler på en 10-20-30 sider plus en serie „apparater“, heriblandt den nævnte registrant over trykkefrihedsskrifterne. De 40 kapitler er underinddelt på følgende måde:

- Indledning om trykkefrihedstiden og Luxdorps samling af trykkefrihedsskrifter (2 kapitler).
- Fejder og debatter fra den indledende „bryggerfejde“ til trykkefrihedsskrifternes metadebat om sig selv (10 kapitler).
- Trykkefrihedstidens fire mest produktive og interessante skribenter: Bie, Brun, Bynch og Suhm (9 kapitler).
- Et „Udblik“ om religionsfrihedens og trykkefrihedens idéhistorie i 1500-, 1600- og 1700-tallet samt om Struensees og hans familie og omgangskreds' erfaringer med censur (2 kapitler).
- Københavnske temaer i trykkefrihedsskrifterne (i realiteten endnu en serie fejder og debatter), efterfulgt af forløbet op til indskrænkningen af trykkefriheden i november 1771 og kuppet mod Struensee i januar 1772 (6 kapitler).
- Selve kuppet 17. januar 1772 og dets efterspil frem til afslutningen på trykkefriheden i 1774 (10 kapitler).
- Afrunding kaldet „Perspektiver“ (1 kapitel).

Man studser som læser måske over, at de to kapitler om religions- og trykkefrihedens idéhistorie (kap. 22) og om Struensees direkte og indirekte erfaringer med censuren (kap. 23) er placeret til sidst i bind 1 i stedet for til start, for der er jo i begge tilfælde i udpræget grad tale om stof, der har karakter af „forhistorie“. Dette er dog et mindre problem, og intet hindrer læseren i at starte dér, hvilket hermed skal være givet som et godt råd til alle. Derimod var der måske grund til at spørge forfatterne, hvordan det er muligt at skrive selv en kursorisk gennemgang af spørgsmålet om religions- og trykkefrihed i Danmark i 1700-tallet uden at nævne Ludvig Holbergs navn. Det vil sige: Han er faktisk nævnt, men kun som den glade giver af den pengepose, der muliggjorde oprettelsen af Akademiet i Sorø (s. 466). Hans tanker om religions- og trykkefrihed og om tolerance, som bl.a. findes i rejseromanen *Niels Klim* og hans essays *Epistler*, nævnes derimod ikke med et ord.

De størrelsesmæssigt relativt homogene kapitler svarer dog i realiteten ikke til selve stoffets behandling. Det centrale afsnit „Skribenter“ (kap. 13-21) består f.eks. formelt af 9 kapitler, men i realiteten kun af fire dele, nemlig en om J.C. Bie på knap 13 sider, som dog ligger i forlængelse af et tidligere kapitel om Philopatreias-debatten (Philopatreias = Bie) på 11 sider. Dernæst følger tre kapitler på godt 70 sider om Martin Brun og 50 sider om Josias Bynch, der rundes af med et fælles kapitel om Brun og Bynch på 25 sider, før P.F. Suhm ligeledes får 50 sider fordelt på to kapitler. Pointen i denne pedantiske sammenstilling er, at der bag serien af tematiske kapitler af overskuelig størrelse gemmer sig én kortere og tre længere afhandlinger, der for Martin Bruns vedkommende nærmer sig en lille bog i bogen. Om Brun virkelig fortjener 70+ sider, kan man godt blive lidt i tvivl, når man slider sig gennem de mange sider.²

En sidste kompositorisk særhed, som enhver fremtidig læser bør være opmærksom på, er værkets afsluttende kapitel 40: „Perspektiver“. De kun 15 sider kommer vidt omkring. Først diskuteres i al kortshed Habermas' berømte teori om den borgerlige offentlighed, derefter endnu kortere et par danske og norske bidrag (Holm, Seip, Krefting, se også nedenfor), der alle vejes og findes for lette. Herefter følger en skitse af forfatterkollegiets egentlige intention med værket, nemlig at se på trykkefriheden som en konstant foranderlig kommunikationsproces og som et eksperiment. Kapitlets sidste sider optages af essayistiske overvejelser om trykkefriheden før og nu, dvs. trykkefrihedstiden i lyset af den moderne, frie og stadig mere digitale offent-

² Se også Claus Møller Jørgensens anmeldelse på [historieonline.dk](http://www.historieonline.dk): <http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/1700-arene/grov-konfaekt> (1.5.2022).

lighed. Rosinen i pølseenden er et ultrakort rids af eftertidens syn på trykkefrihedstiden.

Kapitlet virker reverenter talt som en losseplads for stof, der ved nærmere eftertanke også lige skulle rundes (uomgængelige Habermas og flinke nordmænd), eller perspektiver, der trænger sig på, men egentlig falder uden for værkets ramme (aktualisering, virkningshistorie). Det er også her, klemt inde mellem fremmed stof, forfatterne har valgt at placere den mest udførlige, begrundede og klare fremstilling af, hvad de egentlig mener med trykkefriheden som praksis, proces og eksperiment, dvs. det nærmeste vi kommer deres grundlæggende problemstilling og teoretiske apparat. Hvorfor dette stof skal gemmes på den måde, er lidt af en gåde, men enhver læser vil gøre sig selv en tjeneste ved til start at læse bind 2, side 415-420, der oven i købet rummer et meget anskueligt diagram over trykkefrihedens fejder.

Derimod skal der ikke lyde kritik af, at den valgte struktur som helhed er en kombination af tematiske, forfatterbaserede og kronologiske (begivenhedsmæssige) principper. Når genstanden er så vildtvoksende som trykkefrihedsskrifterne, så må en omfattende behandling af den ske ved hjælp af flere, hinanden supplerende systematikker, og de uundgåelige gentagelser eller overlappinger er håndteret yderst kompetent. Problemet består snarere i, at nogle emner som f.eks. Brun har fået lov til at brede sig uforholdsmæssigt meget, mens andre afhandles alt for summarisk som f.eks. den europæiske kontekst.

Stil

Selv om dispositionen således med visse undtagelser må siges at være hensigtsmæssig og velfungerende, så gælder det samme ikke stilen. Hermed menes ikke, at bogen er skrevet på dårligt dansk, tværtimod. Sproget er i almindelighed flydende, korrekt, klart og levende. Selv om der er formelle fejl og lidt akavede vendinger hist og her, er de temmelig fåtallige, ikke mindst værkets omfang taget i betragtning. Der er læst grundig korrektur, og tak for det. Problemet er heller ikke primært, at stilen er ordrig, og at den i så udpræget grad gentager og varierer både beskrivelser og pointer. Man kan – som denne anmelder – blive utålmodig, men om stilen skal være bred eller fyndig, er også et spørgsmål om smag og et frit valg, som man må overlade til forfatterne. Men alle stilistiske valg har konsekvenser, hvis ikke på andre måder så ved de fravalg, de indbefatter. Derfor kan også stilen diskuteres og kritiseres.

Forfatterne har som nævnt stillet sig selv den opgave at give et anskueligt, mangesidet billede af trykkefrihedstiden, dens personer, institutioner, temaer, begivenheder, miljø og især fremvæksten af en helt ny *offentlighed*, der i høj grad var en urban, *københavnsk* offentlighed.

Det vil sige, at problemstillingen i høj grad er *deskriptiv*, og ordet „kortlægning“ løber da også forfatterne i pennen (s. 19). Metodisk har de valgt at indfri problemstillingen ved i udpræget grad at give værket form af (nær)*læsninger*, dvs. ræsonnerende gennemgange af den ene tekst efter den anden, hver placeret i sin konkrete polemiske, sociale, topografiske, politiske og ideologiske kontekst. Eller sagt med andre ord: Der er tale om en beskrivende stil med høj detaljeringsgrad og mange, lange tekstmære referater, selvfølgelig krydret med kortere og længere citater.

Bedømt ud fra denne praksis, er den intendede læser en person, der bare ikke kan få nok af trykkefrihedsskrifterne og må have alle detaljer med, men som ikke kunne drømme om at læse skrifterne selv, og som i øvrigt ikke gider høre om, hvad andre forskere eventuelt måtte mene (jf. nedenfor). Men er der ret mange af den slags læsere, kunne man spørge? Er de fleste akademikere ikke travle mennesker, der prioriterer overblik og argumentation, og som gerne selv vil gå til kilderne, hvis de vil vide mere eller vil efterprøve noget?

Den valgte strategi kan især undre, fordi den fondsbevilling, som har finansieret udarbejdelsen og udgivelsen af værket, som nævnt også har sikret en digitalisering af samtlige trykkefrihedsskrifter (dog ikke de grafiske tryk), i alt 999 tekster, som er tilgængelige på Det Kongelige Biblioteks hjemmeside i let læselig og søgbar udgave. Hermed synes behovet for udførligt at få refereret *indholdet* af de mange skrifter reduceret væsentligt.

Dette gælder så meget desto mere, som trykkefrihedsskrifterne er interessante og relevante som kilde til litteraturhistorie, politik, offentlighed og mange andre forhold, men rent litterært og æstetisk er der langt mellem snapsene, sådan som det også fremgår af de mange citater.³ Det bør ikke undre nogen, for langt de fleste af trykkefrihedens skrifter blev produceret under tidspres, af delvis urutinerede forfattere og fyret af som skarpe og ofte indforståede replikker. Dertil kommer et element af leg og eksperimenteren, som er fascinerende at se udfolde sig – det var jo en ny offentligheds fremvækst – men som selvfølgelig giver teksterne et element af forfatterskole med alt, hvad det indebærer af tilløb og skæverter.

Et andet påfaldende stilistisk træk er, at skønt teksterne parafraseres og citeres meget udførligt og kontekstualiseres med mange supplerende oplysninger og omstændigheder, så lades de stort set ukommenterede på det mest basale niveau, nemlig det sproglige. Ganske enkelte vanskelige ord eller udtryk forklares, men langt det meste lades uomtalt. Ordforklaringer kan selvfølgelig let blive omfattende, men her er

³ Således også Thomas Bredsdorff i *Weekendavisen* 17. september 2020.

der to oplagte løsninger: Enten undviger man problemet ved at benytte parafraser, eller man begrænser sig til færre forklaringskrævende citater, så de, der er tilbage, kan få den nødvendige kommentar. Den af forfatterne valgte praksis med masser af citater og ingen forklaringer forudsætter faktisk en ret så kompetent læser og harmonerer dårligt med, at mange andre forhold omkring teksterne, f.eks. af social, institutionel eller topografisk art, forklares ret udførligt og synes at indikere et ønske om også at nå en bredere læserskare.

Forskningsdiskussion og perspektivering

Fraværet af ordforklaringer kan måske forklares med, at værket i realiteten er skrevet for en relativt snæver, akademisk læserskare, men hvis det er tilfældet, er der et andet fravær, der virkelig undrer, ikke mindst i et værk på i alt over 1.000 sider, og det er manglen på forskningsdiskussion. I indledningen bliver hele den eksisterende danske forskning i trykkefrihedstiden og dens skrifter afhandlet på under en side (s. 16-17), hvortil man så kan lægge den supplerende præsentation af den dansk-norske forskning i den borgerlige offentlighed i det afsluttende kapitel „Perspektiver“, ligeledes knap en side (bind 2, s. 414-415). Adskillige af de pamfletter, der efterfølgende behandles, får mere fyldige indholdsreferater.

Om gode gamle Edvard Holm (1833-1915) hedder det f.eks. blot, at han som den første behandlede trykkefrihedstiden samlet (*Nogle Hovedtræk af Trykkefrihedstidens Historie 1770-1773*, Kbh. 1885), men at han undlod at beskæftige sig med store dele af de godt 1.000 skrifter, „på grund af den i hans øjne manglende kvalitet“ (s. 16). Om ham og den følgende forskning generelt får vi at vide, at den „underkendte trykkefrihedsskrifternes værdi ud fra betragtningen om deres manglende litterære kvaliteter og politiske konsistens“ (s. 17). Hvad Holm og de andre så rent faktisk mente om Struensee-tiden og trykkefriheden, oplyses vi dog ikke om. Selv den nyeste forskning, som den ene af forfatterne (Henrik Horstbøll) selv har bidraget til, afhandles på sølle ni linjer, og vi får egentlig kun at vide, at de (Horstbøll og John Christian Laurson) ser skrifterne som „en vigtig kilde til udforskningen af kommunikationskulturens udvikling og ytringsfrihedens historie – en tilgang, vi videreudvikler i denne bog“ (s. 17). Det er umådeligt knapt afmålt.

Dette skal ikke forstås på den måde, at Horstbøll, Langen & Stjernfelt ikke kender og benytter den eksisterende forskning, dansk såvel som udenlandsk. Det gør de skam, men de diskuterer den ikke i synderlig grad. De henviser til den i noterne, hvor detailspørgsmål jævnligt diskuteres, og hvor der findes en del fragmenter af forskningsdiskussion, ligesom begreber fra forskningen og enkelte forskere lejligh-

hedsvi dukker op i brødteksten med formuleringer af typen „som NN har vist...“, men uden at der gøres noget videre ud af det.

Et eksempel på en sådan næsten fraværende – eller kun spøgelsesagtigt nærværende – forskningsdiskussion er begrebet „den opinionsstyrede enevælde“, som blev formuleret af den norske historiker Jens Arup Seip i en berømt artikel fra 1958.⁴ Begrebet dukker først op i bind 1 på side 147 og så igen på side 297 og til sidst på side 466, de to første gange som noget, der tilsyneladende forudsættes bekendt, den sidste gang i anførselstegn, men alle tre gange uden præsentation, diskussion eller henvisning. Så til sidst i det afsluttende kapitel „Perspektiver“ i bind 2 nævnes Jens A. Seip og hans artikel ved navn, men så knapt, at det egentlig bliver uforståeligt, hvordan artiklen kunne være „indflydelsesrig“ (bind 2, s. 414).

P.F. Suhm og den radikale oplysning

Et andet eksempel på en fraværende forskningsdiskussion er den kendte og kontroversielle idéhistoriker Jonathan Israel (som i øvrigt takkes i forordet), hvis begrebsapparat dukker op et par steder, f.eks. i første bind på side 444 i karakteristikken af P.F. Suhm som tilhørende den „radikale oplysning“, dvs. i Israel'sk forståelse: den ægte, gode, sande oplysning. Israel selv er imidlertid kun nævnt med et par oplysende bemærkninger i en enkelt henvisning om Sneedorff (s. 511). I betragtning af Israels internationale position og skarptskårne synspunkter, ville en eksplicit inddragelse og diskussion af hans kategorier i relation til trykkefrihedstiden være oplagt som perspektivering. Ja, da forfatterne faktisk synes at anvende og tilslutte sig hans terminologi, ville en diskussion af ham være langt mere relevant end den (beskedne) plads, der bruges på at præsentere og afvise Habermas. Måske er der rettet op på dette i den engelske udgave af værket.

Historikeren, mæcenen og publicisten P.F. Suhm (1728-98) får som nævnt bred dækning, og det er også fortjent. Han tilhørte nemlig slet og ret den sociale og intellektuelle elite og havde både dannelse, international orientering og politisk hoved nok til at blande sig på adskillige måder. Dertil nærrede han radikale standpunkter, som han dog håndterede med en ret udpræget fleksibilitet. I dagene lige op til Struensees fald den 17. januar 1772 skrev han f.eks. et forfatningsudkast, der forudså et konstitutionelt kongedømme med et valgt parlament på 48 personer, der skulle bestemme over statens finanser og politiske udnævnelser. Han præsenterede det for kupmagernes faktotum og spindoktor, arveprinsens kabinetssekretær Ove Guldberg (1731-

⁴ Jens Arup Seip: „Teorien om det opinionsstyrte enevælde“, (Norsk) *Historisk Tidsskrift*, 38 (1958), s. 397-463.

1808), men han afviste det blankt – og Suhm føjede sig og søgte i stedet at påvirke det nye styre i gennem mindre radikale råd.

Man mærker hos forfatterne en udpræget sympati for Suhm, og det forstår man godt: Suhm er den perfekte identifikationsfigur for en moderne, splittet akademiker: klog, dannet, lejlighedsvis radikal i sine standpunkter, men ikke modig og dybest set indstillet på at arbejde inden for systemet snarere end at være konsekvent og bryde med det. Derfor indvilligede Suhm også i at deltage i Guldbergs skolebogsprojekt og skrive *Danmarks, Norges og Holstens Historie i Udtog, til den studerende Ungdoms Tjeneste* (1776). Her måtte han dog finde sig i at blive håndfast redigeret af Guldberg, der slet og ret gav ham besked på, at hans skildring af enevældens indførelse i 1660 skulle ændres, uanset han havde sandheden på sin side. Suhm havde, sagde Guldberg, drevet sin upartiskhed for vidt, når skildringen af begivenhederne hverken opflammede ungdommen til patriotisme, styrkede dens hengivenhed for kongehuset eller inspirerede til at følge forfædrenes gode eksempel. Hensynet til samfundets sammenhængskraft trumfede alt andet (s. 445).

Det er fuldstændig klart, at Suhm her blev banket på plads – høfligt og argumenteret ganske vist, men ganske utvetydigt. Om det i den sammenhæng er berettiget at kalde Guldberg „diktator“ og „enehersker“ og hans adfærd „despotisk“, kan nok diskuteres (s. 34, 444, 446). Verden ville i hvert fald være et bedre sted, hvis der var flere diktatorer som Guldberg. Men selvfølgelig er det da surt som sandhedskærlig historiker at blive sat på plads, selv om det måske ikke er så underligt, når man har sagt ja til at skrive det nye regimes skolebøger. Men hvad skulle Suhm ellers gøre? Han var ikke skabt til at være revolutionær eller martyr, men til at være historiker. Derfor fortsætter skildringen med et kapitel, der hedder „Anekdotens magt: Suhms hemmelige Efterretninger“, som refererer til et håndskrift, hvis indhold består af lidet smigrende traditionsstof om kongerne fra Frederik 3. til Frederik 5. suppleret med Suhms egne politiske erindringer fra Christian 7.s første år, delvis i dagbogsform. Dette manuskript var ikke tiltænkt offentliggørelse (det skete først i 1918), men snarere fremtidens historikere. Alligevel slutter det allerede i 1775 med dronning Caroline Mathildes død – ifølge forfatterne endnu et udtryk for Suhms føjelighed over for Guldbergs vilje. Hvad nu, spørger de, hvis Suhm i stedet for at rette ind til højre havde fortsat sine optegnelser til sin død næsten 25 år senere? Og de svarer med et suk: „En fortsættelse af *Efterretningerne* gennem den periode ville have kunnet kaste lys over mange ting i 1700-tallets sidste årtier“ (s. 449).

Det må man give dem ret i. Vi har alt for få frimodige memoarer fra 1700-tallet, men Suhm var nok for optaget af mange andre ting, bl.a.

sit historiske forfatterskab, til at hellige sig en udførlig hemmelig dagbog til gavn for eftertiden. Alligevel er der ikke grund til at lade Suhm fremstå helt så kuet, som han gør i *Grov Konfækt*. Nogle år senere begyndte han nemlig at udgive historiske kildeskrifter fra sit righoldige bibliotek i form af et tidsskrift kaldet *Samlinger til den Danske Historie* (2 bind 1779-82). Ti år senere fortsatte han med *Nye Samlinger til den danske Historie* (4 bind 1792-95). Mens indholdet af *Samlinger* koncentrerer sig om harmløs dansk kulturhistorie fra senmiddelalderen til 1600-tallet, så er der væsentlig mere spræl og sprængstof i de følgende *Nye Samlinger*. Forskellen skyldes selvfølgelig Guldberg-styrets fald den 14. april 1784, da den 16-årige kronprins Frederik (6.) tog magten og delvis løsnede offentlighedens tøjler.

Hvad brugte Suhm så den relative frihed til? Allerede i første binds andet hæfte kunne læserne lade sig oplyse om Christian 4.s elskerinder og trakasserierne med Kirsten Munk samt en lille biografi om Charlotte Helene von Schindel (ca. 1690-1752), der en kort overgang var Frederik 4.s elskerinde.⁵ I de følgende hæfter aftrykte han en række borgerlige reformforslag fra Christian 4.s tid vendt mod adelstanden samt forskellige kilder til enevældens indførelse.⁶ I de følgende to bind af *Nye Samlinger* fulgte flere saftige detaljer om Frederik 4.s erotiske eskapader og flere kilder til enevældens indførelse og de sociale spændinger mellem den gamle og den nye adel efter 1660.⁷

Det vil sige, at de udgivne kilder belyste netop de sider af historien om enevældens indførelse 1660, som Guldberg havde tvunget Suhm til at stryge i 1776. Og ikke nok med det: Han supplerede med tekster, som bestemt ikke var egnede til at stimulere undersåtternes hengiven-

5 P.F. Suhm (udg.): *Nye Samlinger til den Danske Historie*, I, Kbh. 1792, s. 97-142 („Amores Christiani IVti med Bilag“), 143-149 „Grevinde Schindels Levnet“, s. 191-195 („Blandede Anmærkninger“, supplement til „Amores Christiani IVti“).

6 Smst. s. 197-229 („Borgerstandens Besværing og Forslag før Souverainitetens Indførelse“), s. 230-276 („Bidrag til Souverainitetshistorien“), s. 299-310 („Christen Skeels tvende Skrivelser, af 1658 og 59“). Om disse kilder se i øvrigt Leon Jespersen: „Ryresolutionen og den jyske borgerbevægelse 1629“, *Historie/Jyske Samlinger*, Ny række, 17:1 (1987-89), s. 1-34, og Christian Larsen & Leon Jespersen (udg.): *Som jeg har ment mit fædreland det vel. Rigsråd Christen Skeels politiske optegnelser 1649-1659*, Kbh. 2004.

7 P.F. Suhm (udg.): *Nye Samlinger til den danske historie*, II, Kbh. 1793, første og andet hæfte, s. 1-48 („Antegnelser til Frederik IVdes Historie af Etatsraad Torm“), s. 49-78 („Grevens og Friherrens Comoedie“), s. 79-86 („Apologie for Adelen“), s. 87 („Lettre au Sujet d'un Contract de mariage entre le Roi de Danemarck Frederich IV & Viereck“), tredje og fjerde hæfte, s. 115-131 („Et Par Documenter til Souverainitetshistorien“); P.F. Suhm (udg.): *Nye Samlinger til den danske Historie*, III, Kbh. 1794, s. 1-13 („Vice-Statholder Friderich Gabels hemmelige Efterretninger om Kongeloven og om Enevoldsmagtens Indførelse“).

hed for kongehuset eller tjene som moralsk forbillede. Det var måske en sen og lidt lavmælt „tak for sidst“, men Guldborg levede stadig og har givet bemærket det.

Skandinavisk fravær og international perspektivering

Grov Konfækt savner også omtale af norske kolleger som f.eks. trekløvet Ellen Krefting, Aina Nøding & Mona Ringvej samt havkatten i hyttefadet Øystein Rian, der alle i de seneste år har beskæftiget sig intensivt med censur, trykkefrihed og offentlighed i Danmark-Norge,⁸ men det udløser kun en kort nævnelse af Krefting (bind 2, s. 415) uden videre diskussion af deres resultater eller metoder ud over en bemærkning om, at de i lighed med den øvrige dansk-norske forskning i offentligheden ikke behandler trykkefriheden som periode og fænomen særskilt. Det forekommer ikke indlysende, at dette i sig selv skulle forhindre den anførte forskning i at have noget interessant at sige – om ikke andet så en masse fejl og ensidigheder, man kan gøre op med.

Det samme gælder Sverige, hvor man for få år siden (2016) med fynd og klem fejrede sit eget trykkefrihedsjubileum med et stort værk, *Fritt ord 250 år*, udgivet af den svenske Riksdag. En i øvrigt positiv svensk anmeldelse af *Grov Konfækt* har ikke kunnet undlade diskret at gøre opmærksom på, hvilke komparative perspektiver og svenske bidrag, der her er ignoreret.⁹

Noget lignende gælder den generelle internationale perspektivering. Som ovenfor nævnt er der sidst i første bind et 17 siders parforceridit igennem religions- og trykkefrihedens idéhistorie i 1500-, 1600- og 1700-tallet. Det virker dog som et påklistret appendiks, hvis mangelfulde sammenhæng med resten af værket understreges af, at det som nævnt er idéhistorisk anlagt, mens Horstbøll, Langen & Stjernfeldts værk som helhed ikke fokuserer på idéer, men på praksisser, positioner og personer i den sig hastigt udviklende offentlighed. Så kort sagt: Der er ikke megen international perspektivering og baggrund, og den smule, der er, hænger metodisk slet ikke sammen med resten af bogen.

Dette er ikke helt så ligegyldigt, som det kan lyde. Hvis trykkefriheden primært forstås *idéhistorisk*, er den, som det også understreges

⁸ Ellen Krefting, Aina Nøding & Mona Ringvej: *En pokkers Skrivesyge: 1700-tallets dansk-norske tidsskrifter mellom sensur og ytringsfrihet*, Oslo 2014; Øystein Rian: *Sensuren i Danmark-Norge. Vilkaarene for offentlige ytringer 1536-1814*, Oslo 2014. Også Ruth Hemstad & Dag Michalsen (red.): *Frie ord i Norden? Offentlighet, ytringsfrihet og medborgerskap 1814-1914*, Oslo 2019 kunne nævnes.

⁹ Marie-Christine Skunckes anmeldelse af *Grov Konfækt i 1700-tal*. *Nordic Journal for Eighteenth-Century Studies*, 18 (2021), s. 177-183, især s. 182-183 (<https://doi.org/10.7557/4.5902>).

i det nævnte kapitel 22, noget helt specielt og enestående, fordi den ubegrænsede, ansvarsfri og ukontrollerede trykkefrihed ikke var set før og – fristes man til at sige – heller ikke siden. Der var og er altid positioner og personer, som falder udenfor det samfundsmæssigt tolererede, og derfor er religions- og trykkefrihedens idéhistorie i høj grad historien om, *hvor* grænsen i princippet går, på *hvilket ideologisk grundlag* man kan etablere en grænse, og med *hvilke midler* den skal håndhæves.

Hvis man derimod anskuer trykkefriheden som *praksis* og interesserer sig for udviklingen af *offentligheden*, sådan som værket generelt gør, og som det udtrykkeligt siges og begrundes i det afsluttende „Perspektiver“ (jf. ovenfor), så er det indlysende, at lignende praksisser i forskellig form og udstrækning fandtes andre steder i Europa, f.eks. i Nederlandene og England og i en kort periode også i Sverige. Det ved Horstbøll, Langen & Stjernfelt selvfølgelig godt, sådan som det fremgår af det korte kapitel om religions- og trykkefrihed, men det integreres så godt som ikke i den løbende skildring, der derimod tenderer til at udfolde sig i en københavnsk og delvis dansk-norsk østeklokke.

Jeg sætter min hat, som jeg vil

Her kunne man selvfølgelig indvende, at det må være enhver forsker tilladt at formulere og begrænse sin undersøgelse, som han eller hun finder bedst, og at det er anmelderens forbandede pligt at anmelde det værk, der er skrevet, og ikke det, der ifølge anmelderen burde være skrevet. Dette standpunkt har absolut sin berettigelse, men ikke ubetinget. Når man udgiver over 1.000 store sider om „tre vilde år“, så har forskersamfundet ikke kun en berettiget forventning om flere detaljer, men også om mere perspektiv, end hvis det havde været 250 sider i et mere håndterbart format.

Nogen vil måske så hævde, at man ikke bør beklage sig over selvskabt plage, for hvem ud over anmelderen, der er pisket til det, læser så tyk en bog? Det er selvfølgelig sandt, at videnskabelig litteratur ofte benyttes mere end den læses, men den strategiske benyttelse af et omfangsrigt værk accentuerer sådan set bare behovet for hensigtsmæssig disposition og systematisk og samlet forskningsdiskussion. Ellers er der jo kun én måde at overskue værket på, og det er at læse det fra perm til perm.

I sidste instans er det også et spørgsmål om videnskabssyn: Hvis historievidenskaben, som den hollandske historiker Pieter Geyl (1887-1966) sagde i 1955, er „an argument without end“,¹⁰ kan man så simpelthen vælge at melde sig ud af diskussionsklubben? Er det fuldt til-

¹⁰ Pieter Geyl: *Use and Abuse of History*, New Haven & London 1955.

strækkeligt at forvise diskussionen til nødvendigvis summarisk og punktuelt behandling i henvisningerne? De tre forfatteres modvilje mod at tage den åbne og strukturerede diskussion med andre forskere er i hvert fald påfaldende og står i en pudsig kontrast til genstanden for deres undersøgelse, nemlig trykkefrihedsskrifternes konstante diskussion!

For lækker?

Til slut må værkets ydre også have et par ord med på vejen. Det er ubestrideligt tale om et pragtværk, og Carlsbergfondet har i den forstand fået valuta for pengene. Der er ikke sparet på noget, hverken på pladsen, papiret, bindet, illustrationerne eller korrekturlæsningen. To tykke bind på hver over 500 sider i det efterhånden mere og mere almindelige coffee table-format (24 x 25 centimeter), som er en fryd for øjet og indbyder til at bladre og kigge billeder, men absolut ikke til at læse, da bindene er alt for store og tunge til at holde i hænderne. Man spørger sig selv, hvad al denne pragt skal til, i hvert fald når emnet i sig selv ikke lægger op til massevis af illustrationer, men tværtimod udfordrer billedredaktørens kreativitet til det yderste. I dette tilfælde er man gået så langt at inkludere en række fornøjelige portrætter i tegneseriestil ved Karoline Stjernfelt, der også står bag værkets mange flotte kort og grafer. De fiktive portrætter er sjove på en intelligent måde, men udfylder ingen anden funktion end at sørge for farve og afveksling på siderne. Man kunne ligefrem få den kætterske tanke, at det smukke udstyr egentlig mest tjener til at gøre de folk glade, der ikke kunne drømme om at *læse* og *bruge* værket, men som værdsætter godt boghåndværk og flotte billeder.

Grov Konfækt ligger absolut i den flotte ende, men er blot et blandt mange eksempler fra de senere år på, at det æstetiske og repræsentative får lov at deformere det egentlige formål, som i dette tilfælde vel må være at skildre og analysere en i alt væsentligt litterær, tekstbåren begivenhed. Med andre ord: Et stort, tungt og billedrigt format er det rette, hvis emnet lægger op til det – f.eks. en kunstner, et imponerende bygningsværk eller et billedrigt kulturelt fænomen. Så lever vi med myoserne i nakken og problemerne med at finde en boghylde, der er høj nok, for vi får noget værdifuldt til gengæld. Er det ikke tilfældet, må andre hensyn som f.eks. håndterlighed, ressourceforbrug og det beslag, man lægger på læserens tid, også vægtes. I øvrigt siges det, at smukt boghåndværk og pæne illustrationer også kan udfolde sig i mere beherskede formater, så man behøver ikke blive asketisk, bare fordi man tænker praktisk.

Sebastian Olden-Jørgensen